

АНОТАЦІЯ

Антоненкова Наталія Олександрівна. Реставрація та експертиза іконопису Стародуб'я у контексті розвитку художньої культури України – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (Ph.D) за спеціальністю 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2025.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню художніх, техніко-технологічних та стилістичних особливостей іконопису Стародубщини другої половини XVII–XIX століть. Здійснено розробку методики достовірної атрибуції іконописних творів зазначеного регіону, що ґрунтується на системному аналізі матеріалів: технологічних та художніх прийомів, а також стильових характеристик, сформованих під впливом історичних, етнографічних та економічних чинників у контексті розвитку художньої культури України. Окрему увагу зосереджено на формуванні чітких і структурованих принципів наукової реставрації, спрямованих на збереження автентичності та мистецької цінності пам'яток сакрального живопису.

Мета дослідження: Виявити художні особливості стародубської школи іконопису для формування ознак автентичності та атрибуції творів, а також техніко-технологічні особливості, що впливають на стан збереження та методику їх реставрації.

Об'єктом дослідження є ікони Стародубського регіону другої половини XVII–XIX століть.

Предмет дослідження: Визначення впливу історичних, географічних та етнографічних чинників на формування стилістичних, іконографічних і техніко-технологічних особливостей Стародубського іконопису, що лежать в основі його атрибуції, збереження та реставрації.

Перший розділ дослідження присвячений аналізу історіографії питання, зокрема вивченню основних наукових праць, що стосуються іконопису Стародубщини. Розглянуто ключові методологічні засади, що застосовуються в атрибуції та реставрації іконописних творів, обґрунтовано вибір дослідницьких

підходів, визначено джерельну базу. Окрему увагу приділено уточненню та систематизації спеціальної термінології, що використовується в межах дослідження.

Другий розділ зосереджений на комплексному аналізі іконографічних та художніх особливостей, розглянутих у контексті розвитку української художньої культури, а також техніко-технологічних аспектів іконопису Стародубщини другої половини XVII–XIX століть. Визначено основні стилістичні напрями професійного іконопису (південний, центральний, північний), а також характерні особливості народного іконопису, що поділяється на «малярські» ікони та «народні примітиви». Проаналізовано твори, створені під впливом західноєвропейської художньої традиції, та встановлено відмінності між професійними та народними іконами цього напрямку. Досліджено матеріали та методи, що застосовувалися професійними іконописцями та народними майстрами, зокрема типи деревини (осика, липа, вільха, сосна), ґрунтові шари (клеє-крейдяний левкас, «побіл» у народному іконописі), види в'язив (яєчна темпера, лляна олія), пігменти (кіновар, ультрамарин, малахіт, свинцевий сурик, свинцеві білила) та покривні матеріали (лляна оліфа, шелак, дамарний лак). Встановлено вплив техніко-технологічних факторів на стан збереження пам'яток, що є важливим для їхньої атрибуції та реставрації.

Третій розділ присвячено дослідженню стану збереження творів стародубської іконописної традиції, виявленню типологічних руйнацій та розробці науково обґрунтованих підходів до їхньої атрибуції та реставрації. Проаналізовано основні фактори пошкоджень, що охоплюють усі конструктивні шари ікон, зокрема біологічне ураження (діяльність жуків-точильників, пліснява), механічні деформації (короблення, тріщини), нестабільність вологообміну, деградацію ґрунтового та фарбового шарів (відшарування, кракелюри, вицвітання пігментів) та зміну захисних покриттів (пожовтіння, лущення, потемніння). Визначено характерні особливості руйнувань у професійному та народному іконописі. Отримані дані стали основою для формування методики достовірної атрибуції.

На основі здобутих результатів розроблено комплексний алгоритм реставрації, який включає стабілізацію основи, зміцнення ґрунтового та фарбового шарів, усунення біопшкоджень, застосування оптимальних реставраційних матеріалів і технік. Запропоновані методи успішно апробовані на низці ікон («Св.

Великомучениця Варвара», «Тихвинська Богородиця», «Суражська Богородиця», «Богоматір з Немовлям», «Вибрані святі»), що підтвердило їхню ефективність у збереженні художньої та історичної цінності творів стародубського іконопису. Впровадження розробленої методики сприяє збереженню іконописної спадщини Стародубщини та може бути застосоване в науковій реставраційній практиці для аналогічних творів релігійного мистецтва.

Ключові слова: релігійне мистецтво, ікона, іконопис, стародубський іконопис, старообрядництво, українське мистецтво, іконографія, народна ікона, техніка, технологія, техніко-технологічні особливості, орнамент, реставрація, експертиза, атрибуція, стилістичні особливості, методика реставрації.

ABSTRACT

Antonenkova Nataliia Oleksandrivna. Restoration and Expertise of Starodub Icon Painting in the Context of the Development of Ukrainian Artistic Culture – Qualification Work as a Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (Ph.D) in specialty 023 – Fine Arts, Decorative Arts, Restoration.

Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv, 2025.

This dissertation is devoted to a comprehensive study of the artistic, technical-technological, and stylistic features of Starodub icon painting of the second half of the 17th to the 19th centuries. A methodology for the reliable attribution of iconographic works from the specified region has been developed, based on systematic analysis of materials: technological and artistic techniques, as well as stylistic features shaped under the influence of historical, ethnographic, and economic factors within the context of the development of Ukrainian artistic culture. Special attention is paid to the formulation of structured principles of scientific restoration aimed at preserving the authenticity and artistic value of sacred painting monuments.

Research Objective:

To identify the artistic characteristics of the Starodub school of icon painting for the formation of authenticity criteria and attribution of works, as well as the technical and technological features affecting their preservation state and restoration methodology.

Object of Research:

Icons of the Starodub region from the second half of the 17th to the 19th centuries.

Subject of Research:

Determining the influence of historical, geographical, and ethnographic factors on the formation of stylistic, iconographic, and technical-technological features of Starodub icon painting, which form the basis for its attribution, preservation, and restoration.

Chapter I explores the historiography of the issue, including the analysis of main scholarly works on Starodub icon painting. It examines key methodological principles applied in attribution and restoration, justifies the choice of research approaches, and defines the source base. Particular attention is given to clarifying and systematizing specialized terminology used in the research.

Chapter II focuses on a comprehensive analysis of iconographic and artistic features within the context of Ukrainian artistic culture development, as well as technical and technological aspects of Starodub icon painting of the 17th–19th centuries. The main stylistic directions of professional icon painting (southern, central, northern) are identified, along with the typical features of folk icons, divided into "malar icons" and "folk primitives." Works influenced by Western European art traditions are analyzed, and distinctions between professional and folk icons in this direction are established. Materials and methods used by professional icon painters and folk artists are studied, including types of wood (linden, alder, pine), ground layers (animal glue and chalk gesso, "whitewash" in folk icons), binders (egg tempera, linseed oil), pigments (cinnabar, ultramarine, malachite, red lead, lead white), and coatings (linseed varnish, shellac, damar varnish). The impact of technical-technological factors on the preservation state of artifacts, essential for their attribution and restoration, is established.

Chapter III investigates the preservation condition of Starodub iconographic tradition works, identifies typological damages, and develops scientifically grounded approaches to their attribution and restoration. The main damage factors affecting all structural layers of icons are analyzed, including biological damage, mechanical deformations (warping, cracks), moisture imbalance, degradation of ground and paint layers (delamination, craquelures, pigment fading), and changes in protective coatings (flaking, darkening). Specific damage characteristics in professional and folk icon painting

are identified. The collected data served as the basis for developing a reliable attribution methodology.

Based on the results, a comprehensive restoration algorithm was developed, including support stabilization, strengthening of ground and paint layers, elimination of biological damage, and the use of optimal restoration materials and techniques. The proposed methods were successfully tested on several icons ("St. Great Martyr Barbara", "Tikhvin Mother of God", "Surazh Mother of God", "Theotokos with Child", "Selected Saints"), confirming their effectiveness in preserving the artistic and historical value of Starodub icon painting. The implementation of the developed methodology contributes to the preservation of the iconographic heritage of Starodub and can be applied in scientific restoration practice for similar art objects.

Keywords: religious art, icon, icon painting, Starodub iconography, Old Believers, Ukrainian art, iconography, folk icon, technique, technology, technical-technological features, ornament, restoration, expertise, attribution, stylistic features, restoration methodology.